

Fruend Elletj.

Svend Ellehøj

8.9.1924-28.1.1988

Af Niels Steensgaard

Svend Ellehøj var født i 1924, han blev student fra Rungsted Statskole i 1943 og magister i historie fra Københavns Universitet i 1950. Allerede i 1948 belønnedes han med universitetets guldmedalje for besvarelsen af en prisopgave om sundtoldsregnskabernes betydning for vurderingen af den engelske navigationsakt af 1651. Han havde dermed markeret den ene hovedlinje i sit videnskabelige forfatterskab: Danmarks og Europas historie i det 17. århundrede. I 1951 markerede han den anden hovedlinje, studiet af den ældste nordiske historieskrivning, med et foredrag ved den nordiske historikerkongres om Olav Tryggvesons fald og venderne. De to hovedlinjer afspejler den inspiration, Svend Ellehøj havde modtaget fra sine lærere ved universitetet, Albert Olsen, Astrid Friis og Erik Arup, og ikke mindst fra sin kontakt med Historiska institutionen i Lund, hvor den klassiske kritiske historikerskole i 1940'erne havde sit stærkeste miljø.

Svend Ellehøj knyttedes i 1951 til Zahles Seminarium, hvor han fortsatte sin undervisning, også efter at han i 1955 var blevet videnskabelig assistent ved Historisk Laboratorium, en bestilling, der i de dage kun gav et beskedent udkomme. I øvrigt passede kombinationen ham godt, han var en af de universitetslærere, der ikke betragtede undervisning som en sur pligt, men tværtimod som en af forskerens største fornøjelser og inspirationskilder.

Da han i 1959 blev fuldtidsansat ved Københavns Universitet, var det med henblik på opbygningen af et tidssvarende Historisk Institut, der skulle afløse de legendariske to værelser med kammer i Studiegården, der siden 1916 havde været rammen om faget historie ved Københavns Universitet. Opbygningen af det nye historiske institut på Bispetorvet i begyndelsen af 1960'erne faldt sammen med de år, da studentertal og – med nogen forsinkelse – lærertal øgedes i uhørt omfang. Instituttets forstander i de afgørende år var Astrid Friis, hvis styrke nok mere var overraskende indskydelser og til tider meget effektive interventioner hos universitetets

myndigheder end administrativt overblik. Skønt kvinderne, Astrid Friis og instituttets trofaste kontordame Grethe Christensen, utvivlsomt kom til at sætte deres præg på instituttet, var det uden tvivl Svend Ellehøjs fortjeneste, at omstillingen til de nye tider gennemførtes uden kaos eller tab af kontinuitet, og at de til tider noget anstrengte diplomatiske forbindelser mellem fagets professorer opretholdtes.

Det er imponerende nu på afstand at konstatere, at Svend Ellehøj netop i de samme år færdiggjorde en række af sine væsentligste arbejder, der dog nok havde været under forberedelse længe. Allerede det første større publicerede arbejde, Olav Tryggvesons fald og venderne (1953), var et modent arbejde, der straks viste en række af de træk, der karakteriserede Svend Ellehøj som historiker. Det var en kritisk beretningsanalyse i den tradition, der var grundlagt med Lauritz Weibulls klassiske undersøgelser i Nordens ældste historie i begyndelsen af århundredet, men det overskred den kritiske skoles strengeste begrænsninger ved at nå frem til et sammenfattende overblik over den politiske situation i Norden og Østersøområdet i årene omkring år 1000, som han kunne underbygge ved at udskille troværdige traditionselementer i den senere overlevering.

I sin disputats fra 1966 udnyttede Svend Ellehøj ikke – vistnok til manges overraskelse – det materiale, han gennem en årrække havde samlet til den danske udenrigshandels historie i det 16. og det 17. århundrede, men vendte tilbage til den ældste nordiske historieskrivning. Disputatsens karakteristisk beskedne titel: »Studier over den ældste norrøne historieskrivning«, refererer til afhandlingens opbygning i seks selvstændige, dybtborende undersøgelser af berettende kilder fra anden halvdel af 1100-tallet: af Ari Þórgilssons forfatterskab, af kongekrøniken i *Heiðreks saga*, af den norrøne litteratur om Ynglinge kongerne, af *Historia Norvegiae*, af Theodoricus' *Historia de antiquitate regum Norwagiensium* og af Ágrip; men undersøgelserne er knyttet sammen af et overordnet mål: at bestemme slægtskabet mellem de norsk forfattede historiske skrifter fra slutningen af 1100-tallet. Nøglen til dette omstridte problem fandt han i deres brug af de tabte dele af den islandske historieskriver Ari Þórgilssons forfatterskab.

Med denne bog havde Svend Ellehøj leveret en klassiker i den nordiske kritiske historikertradition. Det drejede sig her, vil man forstå, ikke primært om den historiske rekonstruktion, men om rekonstruktionens nødvendige forudsætning, den møjsommelige bestemmelse af kildernes indbyrdes afhængighed. Det er problemer, der gennem mere end et århundrede har været diskuteret mellem nordiske historikere og filologer, men

der er næppe andre, der har erhvervet sig det overblik over det vanskelige materiale, der muliggjorde definitive konklusioner. Et citat fra et af Svend Ellehøjs senere arbejder »Omkring Knytlings kilder« kaster lys over hans arbejdsform: »I sit begrænsede omfang har undersøgelsen forhåbentlig tillige tjent til at illustrere, hvor langt mere givende det er på én gang at inddrage alle relevante skrifter i betragtelsesfeltet fremfor at indskrænke sig til en parvis sammenligning. Nuancer, som ved anvendelse af den sidste metode let overses, får mening i den større sammenhæng, og der kan vindes uforudsete biprodukter.« Det lyder jo som et meget enkelt krav, men det er ikke let at leve op til.

Påvisningen af de bevarede teksters direkte og indirekte brug af tabte forlæg førte Ellehøj frem til konklusioner, der ikke blot gjorde det muligt at afvise hypoteser om en fast udformet mundtlig overlevering, men som også tillod en karakteristik af synspunkter og politisk-social holdninger hos de lærde, der i det 12. århundrede lagde grunden til den nordiske historieskrivning. Ganske vist afviser han selv, at dette skulle være et hovedformål: »fortolkningen af de behandlede skrifers indhold [er] trådt i anden række, hvad den også måtte gøre alene af den grund, at det først når de enkelte værkers kildeforhold er klarlagt, er muligt at bedømme, hvorledes forfatterens personlige synspunkter har præget fremstillingen.« Men han tilføjer dog (med rette): »Helt har jeg dog ikke ment at kunne se bort fra dette vigtige spørgsmål.« Forsigtigheden, men også det talende forbehold er karakteristisk for Svend Ellehøj som forsker. Målet var at skrive historie, dvs. at nå frem til holdbare udsagn om fortiden, men diskussion af hypoteser, der ikke var fast forankrede i gennemførte kildeanalyser, overlod han gerne til andre.

Den gennemførte kritik, men også hans bevidste arbejde med den historiske tradition, præger hans to andre store arbejder fra denne periode. Hans bind til Politikens Danmarkshistorie: »Christian den fjerdes tidsalder, 1596-1660« (1964) bygger på forskningstraditionen i videste forstand, ikke kun på den politisk historiske og lærdomshistoriske tradition fra det 18. og 19. århundrede, men også den kulturhistoriske linje fra Troels-Lund, der først sent var accepteret af universitetshistorikere. Han indarbejder ubesværet nye forskningsresultater, f.eks. den landbohistoriske forskning og ikke mindst Albert Olsens banebrydende studier over dansk merkantilisme. Hertil kommer mange steder nytolkninger af centrale kilder og resultater af egne punktundersøgelser, hvor han trak på det materiale, han havde indsamlet i danske og tyske arkiver. De er desværre indarbejdet i teksten uden udråbstegn eller polemik, desværre,

fordi det ofte for den læser, der er mindre lærd end han, kan være vanskeligt at se, hvornår han fremlægger nye resultater, og hvornår han bevidst går bag den herskende opfattelse tilbage til en ældre tradition.

Svend Ellehøj var næppe heller i særlig grad opmærksom på den omvurdering af enevælden og det 17. århundrede, der netop i de år var ved at begynde i fransk og engelsk forskning. Alligevel føjer hans helhedsbillede sig smukt til denne omvurdering, både i hans fremhævelse af de økonomiske konjunkturer og i hans forståelse for den kontinuitet, der fører frem mod statsomvæltningen i 1660. Først og fremmest præges bogen af hans agtpågivenhed over for anakronistisk farvede værdidomme. Der, hvor mange af hans forgængere i fremstillingen af dette tidsafsnit i dansk historie bevidst eller ubevidst havde taget afstand fra ortodoksi, kongeligt letsind eller en ineffektiv administration, dømte han ikke, men han så sådanne træk som en del af tidens egne vilkår og forudsætninger.

Til denne brede fremstilling føjer sig det tredje af hans store arbejder fra begyndelsen af 60'erne, hans bidrag til værket om Højesteret, der udsendtes i 1961. De fire afsnit: Rettens grundlæggelse, Rettens geografiske virkefelt, Rettens organisation og ydre fremtræden og Rettens forhold til regeringen til 1746, udgør ca. det halve af værket, men fremtræder som en samlet fremstilling af Højesterets tilblivelse og placering i Danmarks administrative og politiske historie frem til midten af det 18. århundrede.

På grund af Højesterets centrale placering bliver det samtidig et væsentligt bidrag til den ældre enevældes historie. Det bygger væsentligt på arkivundersøgelser og studier i det primære materiale, og i højere grad end i værket om Christian IV's tidsalder er det her muligt at følge Svend Ellehøjs arbejdsform i de udførlige kildediskussioner og ved hjælp af noternes henvisninger. Selv om han aldrig taber formålet, at skrive Højesterets historie, af sigte, genfinder man her de absolutte krav til kildekritik og kildetolkning, der var hovedsagen i »Studier over den ældste norrøne historieskrivning«. Helhedsbilledet er ikke desto mindre overbevisende, kontinuiteten fra tiden før statsomvæltningen er dokumenteret, det samme gælder det afgørende spørgsmål om rettens uafhængighed af den enevældige konge. I tilgift giver afsnittet om rettens geografiske virkefelt det mig bekendt mest koncise og velfunderede overblik over mangfoldigheden i det rige, fra Grønland til Trankebar, der i det 17. til det 19. århundrede regeredes fra Slotsholmen i København.

Svend Ellehøjs meget kritiske indstilling forhindrede ham ikke i at udarbejde brede fremstillinger, og han skrev et dejligt dansk, men de

krav, han stillede til sig selv, begrænsede nok hans produktivitet. Han skrev med stor lethed, men, som han selv engang bemærkede, ikke gerne før han havde fuldstændigt overblik over det stof, han skulle behandle. Efter de meget produktive år i 1960'erne blev hans videnskabelige hovedindsats de meget store redaktionsopgaver, han påtog sig, først og fremmest som redaktør af *Historisk Tidsskrift* 1965-73 og derefter som redaktør af værket om Københavns Universitets historie, et værk, han desværre ikke oplevede at se afsluttet, og som vistnok hvilede meget tungt på ham.

Som redaktør for *Historisk Tidsskrift* bragte han nyt liv til det gamle tidsskrift, der på det tidspunkt havde været inde i en af sine mindre ekspansive faser. Det kunne sætte nerverne på hård prøve hos kassereren, når redaktøren regelmæssigt overskred det budgetterede arkantal, og det nyttede ikke at undervurdere de forventede indtægter, for det var kun, hvad Svend Ellehøj med sin store administrative og administrationshistoriske erfaring ville vente af en kasserer. Men det gik godt, i Ellehøjs redaktørtid tredobledes abonnenttallet, og det lykkedes endda at holde studenterabonnementet under prisen for en grammofonplade, efter Ellehøjs mening smertegrænsen for de studerende.

En af mine første opgaver som kasserer var at assistere redaktøren, der på det tidspunkt havde efterfulgt Astrid Friis som professor, med at ordne og registrere lageret. Selv om vi havde et par hovedrystende flyttemænd til hjælp, må jeg indrømme, at jeg fandt arbejdet noget under professorens, for slet ikke at tale om amanuensens værdighed. Men jeg blev klogere. For det første fik jeg en grundig lektion i, at man skal have tingene i hænderne for at lære dem at kende. Hertil kom, at lageret endnu dengang rummede større eller mindre restoplæg af de fleste af de hefter, der var udkommet siden tidsskriftets grundlæggelse i 1839. Ellehøj faldt gang på gang i staver, så over et hefte, så et andet, det gav anledning til betragtninger over afhandlingerne, deres plads i forskningshistorien og deres forfattere. Jeg har ikke på noget andet tidspunkt i mit liv lært så meget om dansk historie og dansk historiografi som i den uge, hvor vi arbejdede i det lille støvede rum i kælderen under Bispetorvet.

Samtidig lærte jeg noget om Svend Ellehøjs arbejdsform. Intet, der angik tidsskriftet, var uvigtigt, fra valget af papir og sats til lagerets tilstand. For det andet hans måde at læse på. Han læste ikke som de fleste nu om dage for at finde materiale til det igangværende projekt – et ord, han nødtigt anvendte. Han læste, fordi han ville have noget mere at vide. Det var denne omfattende viden, der bredte sig til de mest overraskende

områder, der sammen med hans kærlighed til detaljen gav ham særlig autoritet som redaktør. Han kendte ikke kun den nyeste tolkning, han var fortrolig med hele forskningshistorien. Og så havde han næse for ufærdigt arbejde. Skønt han nok var mindre krævende over for medarbejdere end over for sig selv, er der mange, både ældre og yngre, der er blevet sendt hjem med gode råd til forbedring af argumentation og dokumentation.

Det andet felt, hvor Ellehøj i sin professortid især udnyttede sin erfaring og lærdom, var ved disputatsoppositioner, som der var mange af på mange forskellige felter, og i udarbejdelsen af de deraf afledte ræsonnerende recensioner. Hans elegance som opponenter gjorde det til en oplevelse at overvære dette akademiske ritual, der jo ellers ikke altid udmærker sig ved sin underholdningsværdi. Men det var ikke kun de retoriske kvaliteter, den lette ironi og det klare sprog, der gjorde indtryk. Bag hans oppositioner lå ikke kun megen lærdom og grundig forberedelse, men også meget klare forestillinger om de metodiske krav, han anså for fundamentale.

I udgangspunktet er der ingen tvivl om, at det var krav, der havde deres rod i nordisk, til dels tysk, videnskabstradition; den mere samfundsvidenskabeligt orienterede franske og amerikanske forskningstradition stod ham fjernere. Han behandlede sine studenter og yngre kolleger, der viste tilbøjeligheder i den retning, med stor tolerance, men for ham selv var grundlaget for enhver traditionsrevision de resultater, der lod sig indvinde ved omhyggelig kildeprøvning, ikke brugen af samfundsvidenskabelige teorier eller begreber. Karakteristisk i den henseende er hans lærde og velvillige recension af Johan Jørgensens nytolkning af baggrunden for statsomvæltningen i 1660. Han indrømmede, at tolkningen – kort fortalt statskreditorernes krav om indseende med den danske finansforvaltning – havde meget, der talte for sig. Teori, så vel som sund fornuft talte for. Man fornemmer, at det er med beklagelse, at han må konkludere, at tesen, hvor attraktiv den end er, kun kan sandsynliggøres, ikke bevises, med det foreliggende kildemateriale.

Det var den på én gang overlegne og strengt kildetro historiske undersøgelse, der stod hans hjerte nærmest, og letfærdig omgang med kilderne gav anledning til skarp kritik, omend næsten altid elskværdigt formuleret. Troskaben over for kilderne udgør selve kernen i den videnskabelige beskæftigelse med fortiden, det var det princip, han indædt forsvarede som lærer og som redaktør. Det kan være meget nedslående for den opfindsomme begynder, der tror, han eller hun har fundet de rette svar på de store spørgsmål, men det var i de år, da andre humanistiske og

samfundsvidenskabelige fag hærgeades af ideologiske kampe, og hvor også historiefaget andre steder end i København splittedes, ikke mindst Svend Ellehøjs stædige og besindige appel til den kritiske tradition, der sikrede konsensus om kvalitet blandt de københavnske historikere.

Han havde været den drivende kraft bag den studieordning, der efter flere års forhandlinger gennemførtes i samarbejde med og enighed med de studerendes repræsentanter i 1968 – bemærk årstallet – og gav faget det bedst mulige udgangspunkt for de nye samarbejdsformer, der fulgte i årene efter. Under Styrelsesloven fulgte Svend Ellehøj den linje, han altid havde fulgt, samarbejdet med studerende og yngre kolleger faldt ham naturligt; han ventede til gengæld, at de satte sig ordentlig ind i sagerne. Vi trak hårdt på ham som studienævnens formand og institutbestyrer, for hårdt, må vi måske sige bagefter; det var godt for faget og instituttet, men det tog meget af den tid og de kræfter, der var tilbage, når han havde passet sine mange andre forpligtelser som lærer, som redaktør og som medlem af utallige bedømmelsesudvalg og styrelser.

Det var ikke kun de nærmeste kolleger, der udnyttede Svend Ellehøjs store indsigt og forhandlingsevner. I forlængelse af sine forskningsinteresser blev han inddraget i en lang række redaktionsopgaver; han bevarede nær tilknytning til jurister og retshistorikere og til det dansk-islandske og nordiske samarbejde. 1964-70 var han formand for Historisk Samfund, 1978-82 for Den danske historiske Forening, 1975-85 var han forstander for Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og 1967-81 for Elers kollegium.

Det festskrift, der i 1984 udsendtes i anledning af Svend Ellehøjs 60-årsdag af elever og venner, fik titlen »Tradition og Kritik«, en rammende titel, fordi den sammenfattede de principper, han stod for. Traditionen har vi med os, den skal kritiseres, men kritikken kræver en indsats, argumenterne skal være i orden, og et historisk synspunkt skal kunne belægges i kilderne efter kritisk læsning, ellers er det uden interesse. Det var i al enkelhed, hvad Svend Ellehøj prøvede at lære os.

Svend Ellehøj døde urimelig tidligt, og i hans seneste år var helbredet svigtende, selv om han ikke gerne lod sig mærke med det. Han fik aldrig skrevet de bøger, der ville have samlet et langt livs studier, om den ældre enevælde og om dansk lærdomshistorie. Vi fik til gengæld en krævende lærer og kollega, der gavmildt gav af sin tid, sine erfaringer og sin viden for at forsvare sit klassisk kritiske videnskabssyn. Æret være hans minde.